

MIKOŁAJ BRENK¹

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID 0000-0001-6576-7163

WYŻSZE KATOLICKIE STUDIUM SPOŁECZNE W POZNANIU (1928-1939). ZAPOMNIANA POZNAŃSKA UCZELNIA

The Higher Catholic School of Social Studies in Poznań (1928–1939): A Forgotten Poznań Institution

Abstract: The Higher Catholic School of Social Studies in Poznań was one of only two higher education institutions in interwar Poland dedicated to training personnel for social services. It formally obtained the status of a higher education institution just two years before the outbreak of World War II, which explains its scarce presence in surviving official registers and statistics compiled by central authorities. The School trained staff for care facilities and social institutions, primarily those affiliated with the Church. Students came from across Poland, with the largest numbers from Greater Poland and Silesia. The core faculty of the School consisted of four permanent professors who taught key subjects in the curriculum, including Catholic Action, sociology, pedagogy, and law. Supplementary subjects were taught by a dozen or so teachers, including professors from the University of Poznań, seminary lecturers, as well as practitioners and social activists.

Keywords: Higher Catholic School of Social Studies in Poznań, Catholic School of Social Studies, Poznań, higher education, interwar period, Catholic Action

Abstrakt: Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu było jednym z dwóch ośrodków dydaktycznych dla służb społecznych w Polsce w okresie międzywojennym na poziomie wyższym. Status uczelni uzyskało formalnie dopiero dwa lata przed wybuchem wojny, dlatego jest ledwie obecne w zachowanych wykazach i statystykach sporządzanych przez władze centralne. Studium kształciło kadry zakładów opiekuńczych i instytucji społecznych, przede wszystkim tych o proveniencji kościelnej. Słuchacze pochodzili z terenu całej Polski, a najliczniej reprezentowana była Wielkopolska oraz Śląsk. Trzon kadry WKSS stanowiło czterech profesorów stałych, którzy wykładali przedmioty z kluczowych dziedzin programu dydaktycznego: zagadnienia związane z Akcją Katolicką, socjologią, pedagogiką i prawem. Przedmioty o charakterze uzupełniającym wykladało kilkunastu nauczycieli, wśród których byli profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego, wykładowcy seminarium, a także praktycy i działacze społeczni.

Słowa kluczowe: Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu, Katolicka Szkoła Społeczna, Poznań, szkolnictwo wyższe, dwudziestolecie międzywojenne, Akcja Katolicka

¹ Doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki. Adiunkt na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Swoje badania poświęca wybranym aspektom z zakresu polityki społecznej w minionym stuleciu, szczególnie opiece i pomocy społecznej, problemom społecznym, mniejszościom narodowym. E-mail: mikolaj.brenk@amu.edu.pl.

Wstęp²

Wyższe Katolickie Studium Społeczne (WKSS) było najmniejszą uczelnią przedwojennego Poznania, powołaną w celu kształcenia pracowników służb społecznych oraz liderów stowarzyszeń kościelnych. Status wyższej uczelni uzyskało formalnie dopiero dwa lata przed wybuchem wojny, dlatego w zachowanych wykazach i statystykach sporządzanych przez władze centralne pojawia się dopiero w 1938 r. Jego charakter – szkoły o proveniencji katolickiej, a także śmierć dyrektora i wielu wykładowców w okresie wojny, były głównymi przyczynami, dla których placówka nie była przedmiotem zainteresowań badawczych w okresie Polski Ludowej. Szkoła ta nie doczekała się jak dotąd szerszego opisu w publikacjach³. Celem artykułu o charakterze przyczynkarskim jest przybliżenie działalności studium oraz przedstawienie jego genezy (otwarcie w 1928 r. jako dwuletniej szkoły średniej: Katolickiego Studium Społecznego). Omówione zostaną podstawowe zadania szkoły, profil jej słuchaczy oraz środowisko wykładowców.

Źródłem wiedzy o WKSS są materiały archiwalne, źródła drukowane, publikacje dotyczące historii katolickiej myśli społecznej i in. Zespoły o nazwie „Katolicka Szkoła Społeczna” są zdeponowane w Archiwum Państwowym oraz Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu. Mają one jednak charakter jedynie szczątkowy, co wynika ze zniszczenia dokumentacji szkolnej przez Niemców na początku wojny. Stąd dla realizacji tematu konieczne były dalsze kweryndy w archiwach państwowych i kościelnych, mające na celu pozyskanie informacji dotyczących osób pracujących i studiujących w WKSS oraz instytucji współpracujących (skupionych zwłaszcza wokół Akcji Katolickiej). Drugą kategorią materiałów są źródła drukowane, przede wszystkim akty prawne, statuty szkolne, noty i artykuły prasowe dotyczące rekrutacji.

Geneza i pierwsze lata działalności

Przyczyn powstania szkoły należałoby upatrywać na dwóch płaszczyznach: państwowej i kościelnej. Zarówno w przemianach z zakresu opieki społecznej dokonujących się na ziemiach polskich, jak i w pojawieniu się w nauczaniu Kościoła kwestii aktywności osób świeckich w życiu społecznym.

Profesjonalizacja systemu opieki nad osobami wymagającymi wsparcia rozpoczęła się na ziemiach polskich jeszcze przed odzyskaniem niepodległości. Z początkiem XX w. tradycyjne, podejmowane dotąd spontanicznie inicjatywy charytatywne i filantropijne weszły w proces stopniowych przemian. Organizowano krótkoterminowe kursy dla pracowników społecznych, a pierwszy w Polsce Wydział Pracy Społecznej uruchomiono w 1916 r. przy Wyższych Kursach dla Kobiet im. Baranieckiego w Krakowie⁴. Z kolei ze strony Kościoła widoczna była chęć wpływu na dokonujące się przemiany społecznoustrojowe w Europie, które rozpoczęły się pod koniec XIX w. Głos ten wybrzmiewał w popularyzowanych wówczas

² Publikacja została przygotowana w związku z realizacją działania naukowego.

³ Problematyka działalności WKSS pojawia się w artykułach: M. Brenk, *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu (1927-1939)*, „Praca Socjalna”, 2019, nr 3, s. 137-153; M. Banaszak, *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1974, nr 4, s. 82-93; M. Piaszyk, *Rola Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu w zawodowym dokształcaniu zakonnic*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 1979, nr 7, s. 85-104.

⁴ M. Brenk, K. Chaczko, R. Płasek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce w latach 1918-2018*, Warszawa 2018, s. 34.

wśród wiernych, również przez duchowieństwo polskie, treściach zawartych w tzw. encyklikach społecznych kolejnych papieży: Leona XIII *Rerum novarum* z 1891 r. oraz Piusa XI *Quadragesimo Anno* z 1931 r. W Polsce katolicka myśl społeczna była szczególnie rozwijana przez dwa ośrodki. Przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim zorganizowano Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, a za znawców zagadnień społecznych uchodzili m.in. ks. Antoni Szymański (1881-1942) oraz ks. Ludwik Górski (1876-1942). Z Katolicką Szkołą Społeczną w Poznaniu związanych było kilka inicjatyw. Wydawano przy niej „Przewodnik Społeczny”, najważniejszy kościelny periodyk z okresu dwudziestolecia zajmujący się myślą społeczną. Także w Poznaniu była centrala powstałej w 1930 r. Akcji Katolickiej⁵.

Starania o utworzenie w Poznaniu szkoły społecznej były prowadzone przez środowiska związane z ruchami katolickimi od początku lat 20. Wówczas to władze archidiecezji zakupiły i wyremontowały pomieszczenia w kamienicy w Poznaniu przy ul. Podgórznej 12b (dziś: Podgórzna 9); zaadaptowano także bibliotekę Drukarni i Księgarni św. Wojciecha oraz znacząco ją powiększono o zbiór literatury społecznej⁶.

Oficjalne erygowanie Katolickiej Szkoły Społecznej przez kard. Augusta Hlonda miało miejsce 13 czerwca 1927 r. Dyrektorem został ks. dr Edward Kozłowski (1888-1940). Wcześniej, jeszcze przed oficjalnym otwarciem, prowadzono tam liczne kursy krótkoterminowe dla pracowników społecznych oraz organizacji katolickich. W październiku 1928 r. uruchomiono studia dwuletnie, kształcące na poziomie średnim, które stały się podstawą do budowania uczelni na poziomie akademickim⁷.

Pod względem materialnym placówka posiadała niezależność od instytucji państwowych, ponieważ była odrębnym podmiotem archidiecezji poznańskiej, finansowanym z dochodów Drukarni i Księgarni św. Wojciecha oraz opłat za studia wnoszonych przez słuchaczy. Podlegała miejscowemu arcybiskupowi, który mianował i odwoływał dyrektora, delegował do władz szkolnych swojego reprezentanta, posiadał głos ostateczny w rozstrzyganiu decyzji dotyczących placówki, w tym możliwość unieważniania zarządzeń organów szkoły. Zarząd placówki stanowiło Kuratorium szkoły złożone z przedstawicieli organizacji katolickich i osób mianowanych przez arcybiskupa⁸.

Studium wzorowane było na szkołach dla pracowników społecznych działających w krajach zachodniej Europy oraz w Stanach Zjednoczonych, które w momencie prac nad przygotowaniem poznańskiej placówki już z powodzeniem działały i dynamicznie się rozwijały⁹. Program nauczania został przygotowany w oparciu o doświadczenia szkół społecznych w Belgii, które dyrektor miał okazję wcześniej wizytować. Ich specyfiką była duża ilość zajęć praktycznych, odbywanych w placówkach dostosowanych do studiowanej specjalności, oraz zajęcia wyrabiające kulturę religijną i moralną. Z kolei system naukowo-wychowawczy

⁵ E. Kozłowski, *Zadania społeczne Akcji Katolickiej*, „Przewodnik Społeczny”, 1936, nr 10, s. 326.

⁶ Księgozbiór biblioteki Katolickiej Szkoły Społecznej w 1939 r. liczył 4173 publikacje. W znaczącej większości został zniszczony w okresie II wojny światowej. Zob. *Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach Polskich okupowanych w latach 1939-1945 (bez ziem wschodnich)*, oprac. B. Bieńkowska, U. Paszkiewicz, J. Szymański, Poznań 2000, s. 218.

⁷ M. Brenk, *Katolicka Szkoła...*, s. 143.

⁸ *Statut Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 1927, nr 6, s. 32-34.

⁹ M. Banaszak, *Narodziny...*, s. 82-83.

studium opracowała komisja, którą obok dyrektora tworzyli księża działający w stowarzyszeniach młodzieżowych i charytatywnych¹⁰.

W okresie pierwszych lat działalności poznańska szkoła była jedną z dwóch tego typu placówek dla wykwalifikowanych pracowników społecznych, obok trzyletniego studium pracy kulturalno-oświatowej przy Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. W 1935 r. utworzono kolejną szkołę: Studium Pracy Społecznej we Lwowie¹¹. Te trzy placówki przygotowały według programu i planu, uzgodnionego z Ministerstwem Opieki Społecznej, wykwalifikowanych pracowników społecznych różnych specjalizacji: opieki nad dziećmi i młodzieżą (wychowawców zakładów opiekuńczych, instruktorów kolonijnych, a także kierowników zakładów opiekuńczych). Ministerstwo rekomendowało pracownikom sektora opieki społecznej podejmowanie studiów w tych ośrodkach, a świadectwa ukończenia uznawane były za wystarczające pod względem kwalifikacyjnym do pełnienia obowiązków kierowniczych w zakładach opiekuńczo-wychowawczych¹².

Dążenia do uzyskanie statusu uczelni wyższej

Od 1928 r. organizowano proces kształcenia w taki sposób, by zespół kadry dydaktyczno-naukowej, wymagania wobec kandydatów oraz słuchaczy, a także dostępność i wyposażenie pomieszczeń były z każdym rokiem coraz bardziej zbliżone do standardów obowiązujących na wyższym szczeblu edukacji. Podsumowując pierwszy rok pracy, dyrektor ks. Kozłowski podkreślał, że „organy kierownicze Szkoły skierowały w roku sprawozdawczym główną swą uwagę na przygotowanie, uruchomienie i prowadzenie tego kursu, by go postawić na możliwie wysokiej wyżynie i dostosować go do poziomu podobnych najlepszych instytucji w kraju i za granicą”¹³. Rok później na XIV Konferencji Oświatowej w Krzemieńcu w 1930 r. mówił, że „charakter Katolickiej Szkoły Społecznej jest swoisty, że nie jest to szkoła średnia, nie jest jednak szkoła wyższa”¹⁴. Z kolei po dwóch latach w materiale prasowym, zamieszczonym na łamach „Kuriera Poznańskiego”, jednoznacznie wskazywano, że „Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu jest jedyną w swoim rodzaju wyższą uczelnią w Polsce. Oparta na wypróbowanych wzorach belgijskich i angielskich, ma ona za zadanie wykształcenie teoretyczne i praktyczne pracowników społecznych. Program 2,5-letnich studiów obejmuje wszystko, co inteligentny pracownik społeczny wiedzieć powinien dla przyszłego zawodu. Prócz wykładów przewidziane są seminaria, ćwiczenia praktyczne, oraz wizytacje instytucji oświatowych i społecznych. Równorzędnie z kształceniem intelektualnym ma miejsce wyrobienie etyczno-religijne. Szkoła Społeczna wymaga od słuchaczy i słuchaczek pracy wytężonej. Nie jest więc szkołą «łatwą». Osoby, które z pomyślnym wynikiem złożyły

¹⁰ *Sprawozdanie Katolickiej Szkoły Społecznej za rok 1928*, „Przewodnik Społeczny”, 1930, nr 1, s. 6.

¹¹ Zob. M. Łapot, *Studium Pracy Społecznej we Lwowie (1935-1939)*, „Pedagogika Społeczna”, 2018, nr 2, s. 83-99.

¹² Pismo okólne MOS w sprawie doboru kwalifikowanych pracowników opieki społecznej, Dz. Urz. MOS, R. III, Warszawa, 5 sierpnia 1937 r., s. 525.

¹³ *Sprawozdanie...*, s. 6.

¹⁴ E. Kozłowski, *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu*, w: *Pracownik oświatowy. Biuletyn XIV Konferencji oświatowej poświęconej sprawie kształcenia pracowników oświaty dorosłych. Krzemieniec, 22-25 maja 1930 r.*, Warszawa 1930, s. 127.

przepisowe egzaminy, mogą się ubiegać o stanowiska w organizacjach oświatowych, charytatywnych, ubezpieczeniowospołecznych, opiekuńczych, społeczno-zawodowych itp.”¹⁵.

Bezpośrednie starania o ustanowienie KSS szkołą wyższą przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) rozpoczęły się w 1933 r. Nie bez znaczenia dla ich skuteczności było poparcie udzielane przez bpa katowickiego Stanisława Adamskiego (1875-1967), który bezpośrednio w tej sprawie zwracał się do ówczesnego ministra, ks. Bronisława Żongołowicza (1870-1944). Z zachowanych źródeł wynika jasno, że poznańska uczelnia mogłaby już wcześniej otrzymać uprawnienia szkoły wyższej, lecz wstrzymywano się do czasu uzgodnienia satysfakcjonujących rozwiązań legislacyjnych. Zasadniczym punktem, na którym zależało dyrektorowi szkoły, było zachowanie daleko idącej kontroli nad uczelnią przez jej właścicieli, tj. archidiecezję poznańską, i tym samym przekazaniu ministerstwu roli jedynie nadzorczej w zakresie uprawnień zawodowych absolwentów¹⁶.

Równolegle do prowadzonych rozmów podejmowano działania skupione na podnoszeniu prestiżu szkoły. Z początkiem roku akademickiego 1934/1935 w niektórych informacjach promujących na łamach czasopism pojawiała się już nazwa Wyższe Katolickie Studium Społeczne, z doprecyzowaniem, iż „jest typem uczelni, która wszechstronne wykształcenie teoretyczne traktuje równorzędnie z wykształceniem praktycznym. Układ przedmiotów jest tak pomyślany, aby zapewnić słuchaczom możliwie najlepsze przygotowanie do przyszłego zawodu w instytucjach społecznych, charytatywnych, wychowawczych, opiekuńczych itp.”¹⁷. Również wśród ówczesnych słuchaczy panowało przekonanie o wysokim statusie szkoły. Jeden z nich po latach wspominał, że „komisja ministerialna, która przed nadaniem uczelni prawa szkół wyższych, badała poziom naukowy WKSS – stwierdziła, że wiele prac dyplomowych, można by zakwalifikować jako prace magisterskie a niektóre – nawet – jako doktorskie”¹⁸. Jest to teza, której nie sposób skonfrontować z dostępnym materiałem źródłowym, jednakże o znaczących walorach niektórych prac dyplomowych może świadczyć ich opublikowanie¹⁹.

Ważną cezurą w rozwoju szkoły był początek roku akademickiego 1935/1936, kiedy w oficjalnych pismach i pieczęciach zmieniono nazwę podstawowego kursu na Wyższe Katolickie Studium Społeczne. Nową nazwę zaczęto również stosować do trwających już dwuletnich studiów, a także drukować na wydawanych studentom indeksach, legitymacjach i dyplomach²⁰. Wraz z tą zmianą dostosowano kwestie formalne do standardów szkoły wyższej: wydłużono czas studiów do 3 lat i trzech miesięcy (10 trymestrów) oraz bezwzględnie wymagano od kandydatów posiadania świadectwa dojrzałości²¹. Rozpoczął się zatem czas bezpośredniego oczekiwania na decyzję władz państwowych o nadaniu praw szkoły wyższej.

¹⁵ *Jakie zadanie spełnia Katolicka Szkoła Społeczna?*, „Kurier Poznański”, 8 VII 1932, s. 9.

¹⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Zespół Kancelaria Biskupa Adamskiego, Korespondencja bpa S. Adamskiego z ministrem B. Żongołowiczem, Katowice dn. 10 X 1936, Sygn. 168, k. 59-60.

¹⁷ *Szkoła przygotowująca do życia*, „Dom i Szkoła”, 1934, nr 17, s. 67.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu (dalej: AAP), Relacja słuchacza Seweryna Walkowiaka [1977], Sygn. 26, b.p.

¹⁹ Np. B. Czypicki, *Idea apostołstwa świeckich u św. Leona Wielkiego*, Poznań 1937; J. Konieczny, *Problemy stanu robotniczego a katolickie postulaty społeczne*, Poznań 1937.

²⁰ Osoby, które jeszcze w czasach gdy studium było dwuletnie (lata 1928-1924), aby formalnie uzyskać dyplom uczelni wyższej, musiały studia uzupełnić o brakujące przedmioty i egzaminy.

²¹ *Wpisy na Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1936, nr 9, s. 413; *Apel Wyższego Katolickiego Studium Społecznego do maturzystów*, „Gość Niedzielny”, 1935,

Uczelnią wyższą poznańskie WKSS zostało oficjalnie z początkiem 1937 r., kiedy to Sejm uchwalił ustawę o prywatnych szkołach wyższych²². W zakresie funkcjonowania i tworzenia takich podmiotów ustawa nie przynosiła nowych rozwiązań, co wynikało z niewielkiej ilości placówek, których dotyczyła w chwili jej ogłoszenia, oraz ich stosunkowo małej wielkości w zestawieniu z uczelniami państwowymi. Zasadniczym celem było usankcjonowanie dotychczasowych praktyk. Józef Koredczuk pisze o tej ustawie dość dosadnie: „uchwalona została w czasie, gdy ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego był Wojciech Alojzy Świętosławski, prowadzący bardziej liberalną politykę wobec uczelni niż jego poprzednik. Nie odegrała ona jednak zbyt wielkiej roli w dziejach polskiego prywatnego szkolnictwa wyższego. Była jedynie pewnym epizodem. Prestiż bowiem akademickich uczelni państwowych w społeczeństwie polskim w tym czasie «bił na głowę» powagę uczelni prywatnych”²³.

Dopełnieniem ustawy było ogłoszenie statutu WKSS, co odbyło się na łamach dziennika urzędowego MWRiOP z 5 lipca 1937 r.²⁴, a fragmenty opublikowała również prasa codzienna²⁵. Statut zasadniczo nie zmieniał koncepcji szkoły i jej zasad formalno-organizacyjnych. Doprecyzowano jedynie pewne kwestie kompetencyjne. Arcybiskup poznański według zapisów statutu miał możliwość podjęcia decyzji o zamknięciu szkoły (i dysponowania pozostałym po niej majątkiem), powoływał kuratorium, mianował i odwoływał proponowanych przez kuratorium profesorów stałych, miał również kontrolę nad procesem powoływania wykładowców. Ponadto sprawował nadzór nad kwestiami organizacyjno-administracyjnymi, tj. określał program naukowo-wychowawczy placówki i czuwał nad jego wykonaniem. Dla uniknięcia nieporozumień na linii archidiecezja – ministerstwo, program naukowy Studium wraz ze szczegółowym wykazem przedmiotów został zapisany w statucie szkoły. Ze strony władz państwowych bezpośredni nadzór nad WKSS sprawował minister, a polegał on na zatwierdzaniu dyrektora, członków grona nauczycielskiego oraz członków komisji egzaminacyjnej działającej podczas egzaminów dyplomowych²⁶.

Dla samej szkoły uzyskanie uprawnień państwowych było powodem do dumy, wspomniano o tym wydarzeniu w prasie²⁷. Od 1937 r. ogłoszenia w czasopiśmie diecezjalnych zachęcające przyszłych kandydatów do przysyłania zgłoszeń wyraźnie podkreślały, że WKSS posiada prawa szkół wyższych²⁸. Symbolicznym dopełnieniem uprawnień przysługujących młodzieży akademickiej był przywilej ubiegania się słuchaczy szkoły o odroczenie zasadniczej służby wojskowej²⁹.

nr 30, s. 416.

²² *Ustawa z dnia 22 lutego 1937 r. o prywatnych szkołach wyższych*. Dz. U. 1937 nr 13 poz. 89.

²³ J. Koredczuk, *Zarządzanie prywatnymi szkołami wyższymi w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Zarządzanie szkołą wyższą*, red. J. Blicharz, A. Chrisidu-Budnik, A. Sus, Wrocław 2014, s. 19-20.

²⁴ *Statut Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu*. Dz. Urz. MWRiOP, 5 VII 1937.

²⁵ *Kronika Szkolna*, „Kurier Warszawski”, 28 VIII 1937, s. 5.

²⁶ *Statut Wyższego...*

²⁷ *Różne wiadomości*, „Przewodnik Katolicki”, 1937, nr 37, s. 617.

²⁸ *Wyższe Katolickie Studium Społeczne*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 1937, nr 8-9, s. 273.

²⁹ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 18 sierpnia 1938 r. wydane w porozumieniu z Ministrami Spraw Wojskowych i Spraw Wewnętrznych w sprawie określenia szkół, których uczniowie i słuchacze są uprawnieni do ubiegania się o odroczenie zasadniczej służby wojskowej*. Dz. U. 1938 nr 69, poz. 504.

Organizacja procesu nauczania i dobór kadry

Każdy rok szkolny dzielił się na trzy trymestry, a czas trwania studiów był systematycznie wydłużany. Początkowo były dwuletnie, po dwóch latach (od 1930 r.) dodano jeden trymestr. Wobec wspomnianego zintensyfikowania wysiłków o państwowe potwierdzenie statusu wyższej uczelni i zmiany oficjalnej nazwy na WKSS w 1935 r. wydłużono je do trzech lat i trzech miesięcy. Studia miały charakter stacjonarny, od studentów wymagano bezwzględnej obecności na zajęciach i przygotowania do nich. Dla osób, które nie mogły podołać tym wymagom, oferowano status wolnego słuchacza (bez prawa do uzyskania dyplomu). Nauczanie miało charakter typowo akademicki: odbywały się wykłady, ćwiczenia, konwersatoria, seminaria. Ich uzupełnieniem były zajęcia praktyczne: regularne wizytacje, hospitacje w placówkach. W toku studiów przewidziany był czas sześciomiesięcznej przerwy od zajęć na realizację indywidualnej praktyki ciągłej w instytucjach i organizacjach odpowiadających studiowanej specjalizacji (zakłady opiekuńczo-wychowawcze, organizacje charytatywne itp.). Za praktyki odpowiadał prof. Marian Wachowski (1903-1970)³⁰, który już w trakcie ich odbywania rozliczał studentów, prowadząc comiesięczną korespondencję listowną ze słuchaczami, w której opisywali zadania oraz czynności podejmowane w instytucji³¹.

Pierwszy rok zajęć miał charakter studiów ogólnoteoretycznych dla całego rocznika. Od drugiego roku słuchaczy dzielono na dwie grupy: akcji charytatywnej i opieki społecznej (grupa A) oraz akcji społeczno-oświatowej (grupa B). Na końcu każdego roku słuchacze zdawali egzaminy ustne z kilku przedmiotów głównych, warunkujące przejście na kolejny. Ponadto z końcem każdego trymestru zaliczali kolokwia. Po ukończeniu studiów odbywał się egzamin dyplomowy, na którym obecni byli członkowie komisji egzaminacyjnej zatwierdzeni przez MWRiOP (zwykle byli to czterej profesorowie etatowi WKSS). Egzamin składał się z zaprezentowania rozprawy dyplomowej wykazującej zdolność słuchacza do syntetycznego i analitycznego ujmowania zagadnień będących przedmiotem zainteresowań studium, dwóch pisemnych prac przygotowanych ze wskazanego materiału naukowego oraz z egzaminu ustnego z przedmiotów: Akcja Katolicka, socjologia stosowana, ponadto dla grupy A: problemy i metodyka akcji charytatywnej i opieki społecznej wraz z pedagogiką opiekuńczą, a dla grupy B: metodyka pracy oświatowej. Po zdaniu egzaminu dyplomowego wydawany był dyplom, a słuchaczom nadzwyczajnym jedynie świadectwo³².

Dyrektorem przez cały okres istnienia szkoły był ks. Edward Kozłowski (1888-1941), absolwent studiów ekonomiczno-politycznych UP. Po obronie doktoratu w 1926 r. zrezygnował z pracy naukowej, na rzecz zarządzania szkołą społeczną, redagowania miesięcznika „Przegląd Społeczny” oraz innych funkcji w diecezji³³. Zastępcą dyrektora był w pierwszych latach działalności szkoły ks. Władysław Krawczyk (1892-1973)³⁴, który w 1931 r.

³⁰ Zob. M. Brenk, *Działalność naukowa i dydaktyczna Mariana Wachowskiego (1903-1970) w okresie międzywojennym na Uniwersytecie Poznańskim oraz w Katolickiej Szkole Społecznej w Poznaniu*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 2023, nr 3, s. 33-54.

³¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, sygn. 15, Korespondencja M. Wachowskiego ze Stanisławą Daniel, Poznań 21 XII 1934, k. 25.

³² *Statut Wyższego...*

³³ Zob. M. Brenk, *Ks. Edward Kozłowski (1888-1940) – działacz społeczny, dyrektor Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 2022, nr 1, s. 213-234.

³⁴ Biogram w: B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 2: H-L, Sandomierz 2015, s. 151-152.

był zmuszony wrócić do diecezji sandomierskiej i stanowisko to nie zostało w kolejnych latach obsadzone, a przy zmianie statutu w 1937 r. zostało pominięte³⁵.

Trzon kadry WKSS stanowiło czterech profesorów stałych, którzy wykładali przedmioty z kluczowych dziedzin programu dydaktycznego: zagadnienia związane z Akcją Katolicką, socjologią, pedagogiką i prawem. Przedmioty o charakterze uzupełniającym prowadziło kilkunastu nauczycieli, wśród których byli profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego (UP), wykładowcy seminarium duchownego, praktycy i działacze społeczni. Jedynym pracującym przez cały okres istnienia uczelni profesorem był ks. Kozłowski. Od 1 września 1929 r. profesorem stałym był Tadeusz Szczurkiewicz (1895-1984), doktor socjologii i psychologii (przedmioty te wykładał na WKSS). Departament Szkół Wyższych MWRiOP uczynił go delegatem ministerstwa na egzaminach dyplomowych, czym gwarantowano uprawnienia państwowe absolwentom legitymujących się dyplomem WKSS. Warto nadmienić, że profesor był ateistą, co wobec jednoznacznie wyznaniowego charakteru szkoły może wskazywać na docenienie przez władze szkoły jego kompetencji naukowych i osobowościowych³⁶. Rok później profesorem stałym został Marian Wachowski (1903-1970), asystent w Katedrze Pedagogiki UP, który w roku 1929 uzyskał stopień doktora filozofii. Prowadził seminaria i zajęcia dydaktyczne z zakresu pedagogiki: m.in. oświaty dorosłych i opieki nad dzieckiem, koordynował także praktyki. Z kolei z początkiem października 1931 r. na stanowisku profesora stałego zatrudniono Jerzego Gutsche (1893-1940), absolwenta prawa UP z 1925 r. Prowadził on przedmioty związane z zagadnieniami prawa³⁷.

Oprócz czterech etatowych profesorów swój wkład w kształcenie działaczy katolickich na WKSS miały osoby związane z Uniwersytetem Poznańskim. W pierwszych latach działalności szkoły zajęcia z prawa konstytucyjnego i administracyjnego prowadził Witold Bronowski (1899-1975). Na uniwersytecie pracowali także inni wykładowcy: specjalista z zakresu ekonomii i polityki ekonomicznej Stefan Rosiński (1888-1964), doktor medycyny i profesor wydziału lekarskiego UP Paweł Gantkowski (1869-1938); lekarz mikrobiolog i higienista Franciszek Witaszek (1908-1943) oraz doktor filozofii Stefan Frycz (1876-1960)³⁸.

Cotygodniową egzegezę Pisma Świętego ze studentami WKSS przeprowadzał wybitny polski biblista, ks. Seweryn Kowalski (1890-1956)³⁹, wykładowca poznańskiego seminarium duchownego. Z kolei ks. Walerian Adamski (1885-1965) był zatrudniony jako wykładowca dochodzący, lecz z racji dużej ilości prowadzonych zajęć postrzegano go jako „faktycznego profesora WKSS”. Wykładowcą seminaryjnym był także ks. Zygmunt Baranowski (1884-1966), który wykładał apologetykę, dogmatykę i etykę⁴⁰.

³⁵ *Statut Wyższego...*

³⁶ Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Zespół: Spuścizna Tadeusza Szczurkiewicza, Życiorys, Sygn. 75 [b.p.].

³⁷ W. Winclawski, *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, Toruń 2011, s. 125.

³⁸ Z. Zakrzewski, *Prof. dr Stefan Rosiński. Z żałobnej karty*, „Kronika Miasta Poznania”, 1965, nr 3, s. 73-75; J. Dybowski, *Śp. prof. dr Paweł Gantkowski (lekarz, działacz społ.)*, *Wspomnienia pośmiertne*, „Kronika Miasta Poznania”, 1938, nr 4, s. 547-549.

³⁹ Biogram w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, red. L. Grzebień, t. 6: *K-P*, Warszawa 1983, s. 178-181.

⁴⁰ T. Szczurek, *Ks. Prof. Seweryn Kowalski (1890-1956)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 1957, nr 10, s. 2; Z. Dulczewski, *Profesor Wyższego Katolickiego Studium Społecznego*, w: *Krytyka rozumu socjologicznego. Praca zbiorowa, wydana z okazji 100-lecia urodzin Tadeusza Szczurkiewicza*, red. S. Kozyr-Kowalski, A. Przestalski, J. Włodarek, Poznań 1997, s. 590; K. Karłowski, *Śp. ks. Zygmunt Baranowski*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”, 1967, s. 111-113.

Z zachowanych relacji studentów wynika, że szczególnie cenieni wśród nauczycieli akademickich byli tzw. praktycy, posiadający doświadczenie pracy w organizacjach społecznych. Zajęcia z bibliotekarstwa dla grupy oświatowej prowadził twórca czytelní ludowych ks. Antoni Ludwiczak (1878-1942), a także Maria Rymarkiewicz (1887-1967). Swoim doświadczeniem dzielił się ze słuchaczami nacelnik wydziału pracy i opieki społecznej w województwie poznańskim dr Stefan Wilczyński. Z kolei specjalistą od Akcji Katolickiej i jej struktur był ks. Stanisław Bross (1895-1982). Prawo cywilne wykładał poznański adwokat Michał Howorka (1900-1942), a zagadnienia dobroczynności omawiał dyrektor okręgu Związku Towarzystw Dobroczynnych Caritas ks. Stefan Janiak (1901-1996)⁴¹.

Grono studentów

Podstawowymi kryteriami przyjęcia na WKSS było posiadanie wykształcenia średniego, doświadczenie w pracy społecznej oraz wyróżniających się kwalifikacji moralnych⁴². Na każdy rok przyjmowano ok. 25 osób, co nie ulegało zmianie w kolejnych latach naboru. Dyrekcja poprzez ograniczenie liczby słuchaczy chciała zapewnić indywidualizację nauczania i skrupulatnie weryfikowała zarówno kandydatów, jak i nadzorowała postępy naukowe i postawy moralne słuchaczy. W jednym z artykułów promujących szkołę dyrektor napisał: „WKSS nie tylko jednak kształci swoich słuchaczy, ale wielki nacisk kładzie również na wyrobienie moralne. Te rozległe programowo i odpowiedzialne zadania Studium Społecznego mogą być zrealizowane tylko przez kontakt i ścisłą współpracę grona profesorskiego ze słuchaczami. Toteż WKSS przyjmować będzie li tylko ograniczoną liczbę słuchaczy mężczyzn i kobiet, udzielając pierwszeństwa w przyjęciu tym kandydatom, którzy pracowali już w instytucjach i stowarzyszeniach społecznych”⁴³. W gronie słuchaczy były siostry ze zgromadzeń zakonnych. W pierwszych trzech rocznikach absolwentów było ich około czterech na każdym roku, w kolejnych już mniej, z racji otwarcia w 1933 r. w Poznaniu Katolickiego Instytutu Wychowawczego, kierowanego przez Wandę Szuman, powołanego m.in. na skutek wzrostu zapotrzebowania na kursy dokształcające dla wychowawczyń przedszkoli katolickich⁴⁴.

Struktura wyznaniowa studentów była jednolita, co czyniło WKSS jedną z dwóch takich uczelni w Polsce (obok przeznaczonego wyłącznie dla osób wyznania mojżeszowego Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie). Dla porównania na Uniwersytecie Poznańskim

⁴¹ T. Maliszewski, *Wyższe szkoły ludowe w koncepcjach pracy oświatowej ks. Antoniego Ludwiczaka*, „Studia Edukacyjne”, 2013, nr 29, s. 171; A. Głowinkowska, *Wspomnienie o dr Marii Rymarkiewicz*, „Bibliotekarz”, 1969, nr 6, s. 190; M. Damazyń, *Nie-ordynariusz gnieźnieński Stanisław Bross*, „Roczniki Teologiczne”, 2017, nr 4, s. 136; *Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Przedstawicieli Opieki Społecznej Samorządu Terytorialnego w Poznaniu, dnia 24 i 25 września 1933*, [Poznań 1933], s. 70. O ks. Janiaku: A. Magdziarz, *Janiak Stefan (1901-1996)*, w: *Duchowieństwo Archidiecezji Poznańskiej. Kapłani zmarli w latach 1946-2014*, red. L. Wilczyński, Poznań 2014, s. 323-324.

⁴² AAL, [Jednostka]: Katolicka Szkoła Społeczna 1927-1938, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego do Kurii Biskupiej w Łodzi, 27 VII 1934 r. [bp].

⁴³ *Dlaczego trzeba się śpieszyć z zapisem na wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu?*, „Gość Niedzielny”, 1936, nr 33, s. 469.

⁴⁴ E. Leśniewska, *Życie Wandy Szuman*, w: *Wanda Szuman – pedagog i andragog specjalny – Szkice do portretu*, red. B. Borowska-Beszta, Radom 2009, s. 22-23.

w roku akademickim 1937/1938 osoby innego wyznania niż rzymskokatolickie stanowiły łącznie ponad 7 procent⁴⁵.

Dostępne statystyki zawierające dane dotyczące absolwentów trzech pierwszych roczników studium społecznego wskazują na stosunkowo niewielką liczbę bezrobotnych: łącznie 8 osób na 65 absolwentów kończących szkołę w latach 1930-1932, czyli w okresie kryzysu gospodarczego⁴⁶. Miejsca pracy absolwentów były podawane w „Biuletynie Związku Absolwentów Katolickiej Szkoły Społecznej”. Były to najczęściej stanowiska w placówkach kościelnych, np. kierownik bursy dla młodzieży, pracowniczka Katolickiej Misji Polskiej w Paryżu, wydział parafialny Caritas, kierownik działu naukowego Związku Katolickich Robotników, sekretarz biskupi, instruktor okręgowy Związku Młodzieży Polskiej⁴⁷.

Słuchacze pochodzili z terenu całej Rzeczypospolitej, choć oczywiście najliczniejszą grupą byli Wielkopolanie. Drugim regionem, z którego przyjeżdżali słuchacze, był Śląsk. Miało to związek z osobą bpa S. Adamskiego, który zanim w 1930 r. został mianowany biskupem diecezji katowickiej współtworzył szkołę i stale się angażował w jej działalność, m.in. w posłudze ojca duchownego⁴⁸. Będąc w Katowicach, zachęcał współpracowników stowarzyszeń diecezjalnych oraz przyszłych kleryków do studiowania w WKSS. Przykładem kształcenia liderów Akcji Katolickiej jest Seweryn Walkowiak, który, będąc bardzo zaangażowanym w pracę na rzecz KSMM w Katowicach, otrzymał od sekretarza generalnego tej organizacji stypendium na odbycie studiów w Poznaniu⁴⁹. Wśród biskupów życzliwie nastawionych do poznańskiej uczelni był także biskup łódzki Włodzimierz Jasiński (1873-1965), który – jak podkreśla ks. Kazimierz Dąbrowski – „popierał działalność Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu, doceniając możliwości wykorzystania kadry na potrzeby środowiska łódzkiego i jego placówek opieki społecznej”⁵⁰.

Sylwetki absolwentów WKSS są jednym z jeszcze nierozpoznanych i wartym dalszych badań źródłowych zagadnieniem. Wiele cenionych osób życia naukowego i społecznego w swoich życiorysach wymienia poznańskie studium, a tytułem egzemplifikacji można wskazać takie postacie jak: etnolog Józef Burszta (1914-1987)⁵¹, poetka Maria Korpikiewicz (1913-1989) czy historyczka sztuki Anna Rogalanka (1919-2011)⁵².

⁴⁵ T. Wysocki, *Struktura narodowościowo-wyznaniowa uczniów szkół średnich w II Rzeczypospolitej w roku szkolnym 1937/1938*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2007, nr 1-2, s. 121.

⁴⁶ *Absolwenci Studium Społecznego Katolickiej Szkoły Społecznej*, „Przewodnik Społeczny”, 1932, nr 10, s. 448.

⁴⁷ *Biuletyn Związku Absolwentów Katolickiej Szkoły Społecznej*, dodatek do „Przewodnika Społecznego”, dane z rocznika 1932 (nr 1-10).

⁴⁸ *Sprawozdanie...*, s. 7; A. Gulczyński, *Stanisław Adamski (1875-1967)*, w: *Wielkopole XX wieku*, red. A. Gulczyński, Poznań 2001, s. 28; M. Chamot, *Polska myśl chrześcijańsko-społeczna w zaborze pruskim w latach 1890-1918*, Toruń 1991, s. 10-11.

⁴⁹ AAP, Relacja słuchacza Seweryna Walkowiaka...

⁵⁰ K. Dąbrowski, *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński (1873-1965). Życie i działalność*, Łódź 2015, s. 174.

⁵¹ Z. Jasiewicz, *Profesor Józef Burszta*, „Lud”, 1988, t. 72, s. 6.

⁵² Anna Rogalanka, w: *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 5, red. I. Błaszczyk i in., Warszawa 2016, s. 80.

Kres działalności uczelni

Wybuch wojny oznaczał dla społeczności definitywne zaprzestanie działalności. Nie odbyła się inauguracja zaplanowana na 3 października 1939 r.⁵³ ani zaplanowane na grudzień uroczystości jubileuszowe szkoły, na które przygotowywano księgę pamiątkową zawierającą m.in. artykuły naukowe profesorów i absolwentów⁵⁴. Ks. dyrektor E. Kozłowski został aresztowany 9 listopada 1939 r. Zmarł z wycieńczenia w obozie koncentracyjnym Gusen 18 listopada 1940 r. w wieku 52 lat⁵⁵.

Pamięć o WKSS w Polsce Ludowej nie sprowokowała grona byłych słuchaczy i wykładowców do spisania i opublikowania artykułów, wspomnień, syntez naukowych. Z pewnością było to utrudnione w warunkach ustrojowych, w których legitymowanie się przedwojennym dyplomem szkoły dla elit katolickich nie ułatwiało funkcjonowania w życiu społecznym i zawodowym. Potwierdza to relacja przywoływanego wcześniej S. Walkowiaka, który, wspominając czasy stalinowskie, pisał: „Wypominano mi często moje katolickie studia przedwojenne: był pan podwójnym akowcem. Przed wojną Akcja Katolicka, a w czasie wojny Armia Krajowa”⁵⁶.

Wzmiankę o odrodzeniu WKSS opublikowały w czerwcu 1947 r. wydawane na emigracji czasopisma: w Brukseli „Orzeł Biały”⁵⁷ oraz w Paryżu „Polska Wierna”, w ramach przeglądu bieżących wiadomości z Polski. Wynikało z niej, że arcybiskup poznański Walenty Dymek (1888-1956) reaktywował studium, ustanawiając jego rektorem ks. Czesława Piotrowskiego, a w skład kadry mieli wejść m.in. ks. Lech Kaczmarek (1909-1984), ks. Z. Baranowski, ks. Maksymilian Rode (1911-1999), ks. Witold Gronkowski (1900-1964) oraz były profesor tej szkoły M. Wachowski⁵⁸. Dotychczasowe poszukiwania nie dały odpowiedzi na pytanie o powodzenie przedsięwzięcia. Jednakże okres umacniania się władzy komunistycznej i ograniczania roli wszelkiego rodzaju niezależnych działań społecznych z pewnością nie był na to dobrym momentem.

Jednorazową inicjatywą był trzydniowy Zjazd absolwentów WKSS, który miał miejsce w Klasztorze Franciszkanów w Panewnikach k. Katowic w dniach 10-12 X 1970 r. W jedynej dotychczas odnalezionej relacji można przeczytać: „Zebrała się nas wtedy dość liczna grupa absolwentów z całego kraju. Przekazane wówczas wspomnienia obrazowały ciekawe przeżycia, postawy życiowe, a przede wszystkim wpływ pracy zawodowej i społecznej absolwentów w duchu apostołstwa świeckich. Szkoda, że spotkań takich nie dało się już później zorganizować mimo wysiłku wielu absolwentów również w okresie późniejszym”⁵⁹.

⁵³ *Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu*, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”, 1 sierpnia 1939, s. 90.

⁵⁴ AAP, Relacja słuchacza Seweryna Walkowiaka...

⁵⁵ M. Brenk, *Ks. Edward Kozłowski...*, s. 229.

⁵⁶ AAP, Relacja słuchacza Seweryna Walkowiaka...

⁵⁷ Zob. W. Brakowiecki, *Czasopiśmiennictwo polonijne, jego rola i znaczenie w życiu wychodźstwa polskiego w Belgii*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2005, s. 204.

⁵⁸ *Życie kulturalne w kraju*, „Orzeł Biały”, 14 czerwca 1947, nr 24 (258), s. 4.

⁵⁹ AAP, Relacja słuchacza Seweryna Walkowiaka...

Zakończenie

Istniejąca zaledwie kilkanaście lat Wyższa Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu z powodzeniem kształciła kadry dla zakładów opiekuńczych na szczeblu kierowniczym oraz liderów organizacji społecznych, co znajduje potwierdzenie w relacjach zamieszczanych na łamach czasopism redagowanych przez absolwentów tej szkoły oraz w powojennych biogramach byłych studentów. Powojenne zmiany ustrojowe nie pozwoliły wykorzystać potencjału budowanej z pieczołowitością placówki i jej dorobek organizacyjny pozostał niemalże zapomniany. Elementami wymagającymi dalszych badań są z pewnością sylwetki około 200 absolwentów szkoły i weryfikacja wpływu programu kształcenia i wychowania w tej placówce na uzyskane posady, wybierane postawy etyczne, rolę odegraną w życiu społecznym okresu wojny i okupacji oraz Polski Ludowej.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Zespół Kancelaria Biskupa Adamskiego, Sygn. 168.
 Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi, [Jednostka] Katolicka Szkoła Społeczna 1927-1938.
 Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, Sygn. 26.
 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, Sygn. 15.
 Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Zespół Spuścizna Tadeusza Szczurkiewicza, Sygn. 75.

Źródła drukowane

- Absolwenci Studium Społecznego Katolickiej Szkoły Społecznej*, „Przewodnik Społeczny”, 1932, nr 10, s. 448.
Apel Wyższego Katolickiego Studium Społecznego do maturzystów, „Gość Niedzielny”, 1935, nr 30, s. 416.
Biuletyn Związku Absolwentów Katolickiej Szkoły Społecznej, dodatek do „Przewodnika Społecznego”, dane z rocznika 1932 (nry 1-10).
 Czywicki B., *Idea apostołstwa świeckich u św. Leona Wielkiego*, Poznań 1937.
Dlaczego trzeba się śpieszyć z zapisem na wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu?, „Gość Niedzielny”, 1936, nr 33, s. 469.
Jakie zadanie spełnia Katolicka Szkoła Społeczna?, „Kurier Poznański”, 8 lipca 1932, s. 9.
 Konieczny J., *Problemy stanu robotniczego a katolickie postulaty społeczne*, Poznań 1937.
 Kozłowski E., *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu*, w: *Pracownik oświatowy. Biuletyn XIV Konferencji oświatowej poświęconej sprawie kształcenia pracowników oświaty dorosłych. Krzemieniec, 22-25 maja 1930 r.*, Warszawa 1930, s. 126-128.
 Kozłowski E., *Zadania społeczne Akcji Katolickiej*, „Przewodnik Społeczny”, 1936, nr 10, s. 326, s. 330-337.
Kronika Szkolna, „Kurier Warszawski”, 28 sierpnia 1937, s. 5.
Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Przedstawicieli Opieki Społecznej Samorządu Terytorialnego w Poznaniu, dnia 24 i 25 września 1933, [Poznań 1933].
 Pismo okólne Ministerstwa Opieki Społecznej z dn. 5 sierpnia 1937 r. w sprawie doboru kwalifikowanych pracowników opieki społecznej, Dz. Urz. MOS, R. III, Warszawa, 5 sierpnia 1937 r.
Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 18 sierpnia 1938 r. wydane w porozumieniu z Ministrami Spraw Wojskowych i Spraw Wewnętrznych w sprawie

- określenia szkół, których uczniowie i słuchacze są uprawnieni do ubiegania się o odroczenie zasadniczej służby wojskowej. Dz. U. 1938 nr 69, poz. 504.
- Różne wiadomości, „Przewodnik Katolicki”, 1937, nr 37, s. 617.
- Sprawozdanie Katolickiej Szkoły Społecznej za rok 1928. „Przewodnik Społeczny”, 1930, nr 1, s. 1-8.
- Statut Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 1927, nr 6, s. 32-34.
- Statut Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu. Dz. Urz. MWRiOP, 5 lipca 1937.
- Szkoła przygotowująca do życia, „Dom i Szkoła”, 1934, nr 17, s. 67.
- Ustawa z dnia 22 lutego 1937 r. o prywatnych szkołach wyższych. Dz. U. 1937 nr 13 poz. 89.
- Wpisy na Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1936, nr 9, s. 413.
- Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”, 1 sierpnia 1939, s. 90.
- Wyższe Katolickie Studium Społeczne, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 1937, nr 8-9, s. 273.
- Życie kulturalne w kraju, „Orzeł Biały”, 14 czerwca 1947, nr 24 (258), s. 4.

Opracowania

- Banaszak M., *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1974, nr 4, s. 82-93.
- Brakowiecki W., *Czasopiśmiennictwo polonijne, jego rola i znaczenie w życiu wychodźstwa polskiego w Belgii*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2005, s. 193-221.
- Brenk M., Chaczko K., Płasek R., *Organizacja pomocy społecznej w Polsce w latach 1918-2018*, Warszawa 2018.
- Brenk M., *Działalność naukowa i dydaktyczna Mariana Wachowskiego (1903-1970) w okresie międzywojennym na Uniwersytecie Poznańskim oraz w Katolickiej Szkole Społecznej w Poznaniu*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 2023, nr 3, s. 33-54.
- Brenk M., *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu (1927-1939)*, „Praca Socjalna”, 2019, nr 3, s. 137-153.
- Brenk M., *Ks. Edward Kozłowski (1888-1940) – działacz społeczny, dyrektor Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 2022, nr 1, s. 213-234.
- Chamot M., *Polska myśl chrześcijańsko-społeczna w zaborze pruskim w latach 1890-1918*, Toruń 1991.
- Damazyn M., *Nie-ordynariusz gnieźnieński Stanisław Bross*, „Roczniki Teologiczne”, 2017, nr 4, s. 133-156.
- Dąbrowski K., *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński (1873-1965). Życie i działalność*, Łódź 2015.
- Dulczewski Z., *Profesor Wyższego Katolickiego Studium Społecznego*, w: *Krytyka rozumu socjologicznego. Praca zbiorowa, wydana z okazji 100-lecia urodzin Tadeusza Szczurkiewicza*, red. S. Kozyr-Kowalski, A. Przestalski, J. Włodarek, Poznań 1997, s. 586-593.
- Dybowski J., *Śp. prof. dr Paweł Gantkowski (lekarz, działacz społ.). Wspomnienia pośmiertne*, „Kronika Miasta Poznania”, 1938, nr 4, s. 547-549.
- Głowinkowska A., *Wspomnienie o dr Marii Rymarkiewicz*, „Bibliotekarz”, 1969, nr 6, s. 190.
- Gulczyński A., *Stanisław Adamski (1875-1967)*, w: *Wielkopole XX wieku*, red. A. Gulczyński, Poznań 2001, s. 19-37.
- Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach Polskich okupowanych w latach 1939-1945 (bez ziem wschodnich)*, oprac. B. Bieñkowska, U. Paszkiewicz, J. Szymański, Poznań 2000.
- Jasiewicz Z., *Profesor Józef Burszta*, „Lud”, 1988, t. 72, s. 5-15.
- Karłowski K., *Śp. ks. Zygmunt Baranowski*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”, 1967, s. 111-113.
- Koredczuk J., *Zarządzanie prywatnymi szkołami wyższymi w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Zarządzanie szkołą wyższą*, red. J. Blicharz, A. Chrisidu-Budnik, A. Sus, Wrocław 2014, s. 13-20.

- Leśniewska E., *Życie Wandy Szuman*, w: *Wanda Szuman – pedagog i andragog specjalny – Szkice do portretu*, red. B. Borowska-Beszta, Radom 2009, s. 19-25.
- Łapot M., *Studium Pracy Społecznej we Lwowie (1935-1939)*, „Pedagogika Społeczna”, 2018, nr 2, s. 83-99.
- Magdziarz A., *Janiak Stefan (1901-1996)*, w: *Duchowieństwo Archidiecezji Poznańskiej. Kapłani zmarli w latach 1946-2014*, red. L. Wilczyński, Poznań 2014, s. 323-324.
- Maliszewski T., *Wyższe szkoły ludowe w koncepcjach pracy oświatowej ks. Antoniego Ludwiczaka*, „Studia Edukacyjne”, 2013, nr 29, s. 169-190.
- Piaszyk M., *Rola Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu w zawodowym dokształcaniu zakonnic*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 1979, nr 7, s. 85-104.
- Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 5, red. I. Błaszczyk i in., Warszawa 2016.
- Słownik Polskich Teologów Katolickich*, red. L. Grzebień, t. 6: K-P, Warszawa 1983.
- Stanaszek B., Nowakowski R., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 2: H-L, Sandomierz 2015.
- Szczurek T., *Ks. Prof. Seweryn Kowalski (1890-1956)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 1957, nr 10, s. 1-8.
- Winclawski W., *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, Toruń 2011.
- Wysocki T., *Struktura narodowościowo-wyznaniowa uczniów szkół średnich w II Rzeczypospolitej w roku szkolnym 1937/1938*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2007, nr 1-2, s. 111-132.
- Zakrzewski Z., *Prof. dr Stefan Rosiński. Z żałobnej karty*, „Kronika Miasta Poznania”, 1965, nr 3, s. 73-75.